

В осередку сформувався набір рослинних мотивів, що складається з дубових гілок із доповненням їх зооморфними мотивами. Традиції об'ємного, рельєфного різьблення сформовані в осередку на початку ХХ ст. і, безперечно, проявляються в різних формах до сьогодення: “тарчі”, сакральна різьба, інтер’ерна різьба. Продукування міських меблів, які виготовляються до теперішнього часу, призвело до того, що в Перегінську не вироблялися народні меблі. Пояснення цьому випливає з того, що цей осередок є порівняно “молодим”, і його традиції закладені на зламі століть, а саме – у період, коли йде нівелювання чіткої межі між культурою міста й села.

1. Кириченко Е.И. К вопросу о художественных принципах организации пространственной среды на рубеже XIX–XX веков / Е.И.Кириченко // Искусство ансамбля. Художественный предмет – интерьер – архитектура – среда. – М. : Изобразительное искусство, 1988. – С.249–287.
2. Каган М.С. Искусство как феномен культуры / М.С.Каган // Искусство в системе культуры. – Л. : Наука, 1987. – С.6–22.
3. Кудрявцева Т.В. Модерн. Ретроспективизм / Т.В.Кудрявцева // Художественное убранство русского интерьера XIX века : очерк-путеводитель. – Л. : Искусство, 1986. – С.111–113.
4. 1000 motifs ornamentaux / d. dt. Übers. besorgte Friderike von Pölnitz. – Genève: Kastner & Callwey, München, 1981. – 3. Aufl. – 236 s.

In the article is described the premise of renaissance of burnishing in the Pereginsk, in culcation of artistic style into craft, instillation of individual approach to the creation of manufactured article , professional design tuning up historic trend. All these factors have become obligatory standard and demand of professional approach that have defined the furter development of professional furnishing and promoted the development of artistic.

Key words: historic trend, burnishing, professional furnishing, decorative art.

УДК 745.54:677.541

ББК 85.12(4 Укр.)

Ольга Мельник

СОЛОМ'ЯНІ ВИРОБИ В ДІАХРОНІЇ АРХЕТИПІВ ГАЛИЧИНИ, ВОЛИНІ, РІВНЕНСЬКОГО ПОЛІССЯ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті згруповано архетипи локальних назв традиційних солом'яних виробів на основі історіографічних джерел і музейних експонатів. Здійснено типологічний аналіз. Розглянуто традиційні техніки домашнього ремесла (“спірального”, “стрічкового”) плетіння солом'яних виробів. Визначено естетичні показники матеріалів, технічні прийоми й засоби художньої виразності сучасних творів індивідуальної творчості народних майстрів в освітніх осередках учнівської, студентської молоді (студія “Житечко” Купичівської ЗОШ, Волинь; Інститут мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ).

У науковий обіг статті впроваджено невідомі вироби.

Ключові слова: архетипи, типологія солом'яних виробів, художні особливості, форма, техніки декору, майстри.

Хліб – основа життя кожного народу. Споконвіку земля наших предків була багатою на родючі ґрунти та злаки колоскових. З їх культивацією соломі широко використовували на господарські потреби. Цей природний матеріал давав змогу сільським родинам утриматись від додаткових грошових витрат. Житніми снопами – околотами селяни Покуття (східна частина Івано-Франківської області), Галичини, Рівненського Полісся у ХVIII–ХІХ ст. покривали дахи. У хатах Покуття глибокі ліжка з дощатим дном та дерев'яними стінками застеляли соломію, покриваючи білою веретою, а другою поверх неї вкривалися.

Вимолочені стебла застосовували в домашньому ремеслі, виплітаючи “килимки-мати” [5, с.48], взуття, головні убори, традиційне начиння тощо.

Опираючись на наукові видання: “Проблеми українського термінологічного словникарства...” [11, с.263], “Новий тлумачний словник української мови” [7, с.2778] у статті вперше систематизовано матеріал щодо локальних назв музейних експонатів, функції форм солом'яного начиння, взуття, вуликів, головних уборів.

На основі монографії Михайла Станкевича “Українське художнє дерево XVI–XX ст.” [15, с.61] висвітлено рукотворне ремесло соломоплетіння традиційних і сучасних декоративних виробів у концепції художньої виразності народних майстрів початку XXI століття Марії Кравчук (Волинь), Миколи Огородника (м. Здолбунів, Рівненщина), освітніх осередків молоді (Купичівської ЗОШ Турійського р-ну, Волинь) та студентів Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ).

Інформативним науковим матеріалом є стаття Р.В.Захарчук-Чугай: “Художнє плетіння з лози, рогами й соломи на Яворівщині”, що висвітлює локалізацію плетіння з рослинних матеріалів, типологію традиційних виробів домашнього ремесла радянського періоду (80-ті рр.) XX століття.

Стаття Петра Доцуна “Плетіння з рослинних матеріалів в Україні” з'ясовує основні історичні етапи розвитку художнього плетіння Європи, Радянської України в осередках підприємств легкої промисловості народних промыслів 90-х років XX ст. Представляє цінність каталог збірки фонду сільськогосподарських знарядь і ремесел МЕХП Інституту народознавства НАН України. Перелік солом'яних виробів із вибірковими фотоматеріалами допомагає з'ясувати типологію традиційних солом'яних архетипів, технічні прийоми, визначити естетичні показники матеріалів.

В експозиціях музеїв західного регіону України збережена спадщина солом'яних виробів. На жаль, час, безперечно, вплинув на декоративні властивості поверхні матеріалу від моменту їх створення (20–30 рр. XX ст.). Солом'яні монохромні форми змінили свій золотисто-світлий колір, і природна фактура матеріалу потьмяніла. З того часу колір експонатів перетворився в темно-охристий, матовий.

Давні музейні зразки солом'яного начиння в типології господарських виробів стали прототипами (архетипами) первісного початку, як і решта солом'яних виробів з локальними назвами традиційних форм.

• “Сівеньки” – сівачки овальних форм із пасом (брезентовим, шкіряним і т. п.) через плече, призначені для посіву зернових та інших польових робіт (фото 1). Експонат Історико-краєзнавчого музею с.м.т. Добротвір. Засновник – Брикайло Йосип Володимирович.

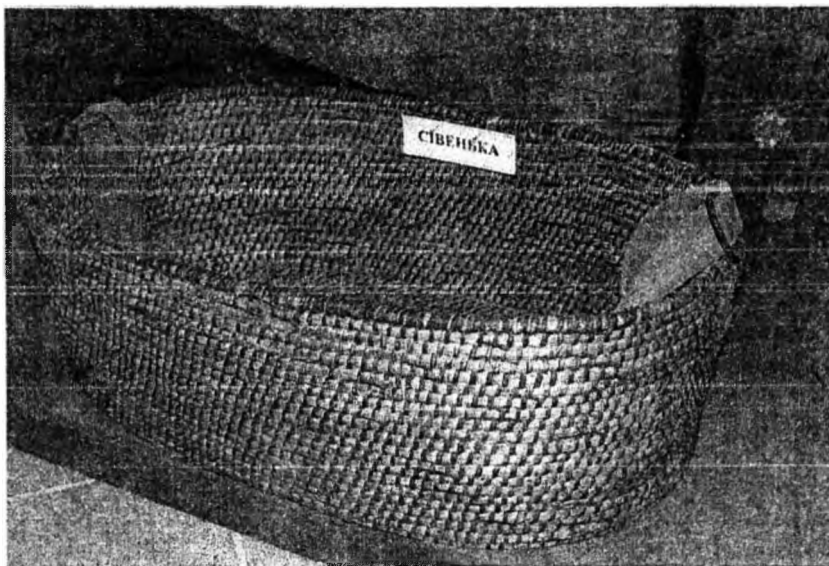

Фото 1

• Солом'яники (еквівалент кошель) – “бочки для зерна” (с.м.т. Добротвір, Кам'янка-Бузький р-н Львівської обл.) [10, с.171].

Пекарські кошики (фото 2) у формі мисок – “чарунок” (Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей; Історико-краєзнавчий музей с.м.т. Добротвір).

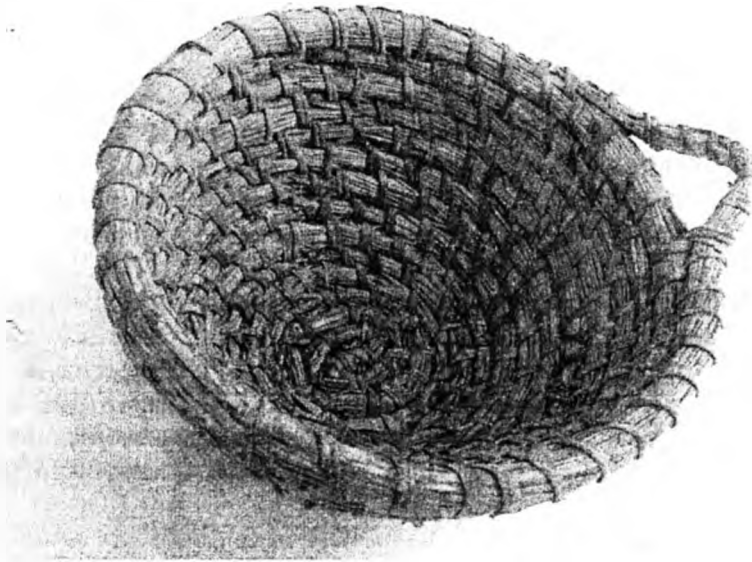

Фото 2

- “Коверзуни” (екв. кошель, шияни, солом’яники) – посудини, схожі за формою на глечики, горщики, слоїки для зберігання сипучих (фото 3) [11, с.161] (Дубнівський краєзнавчий музей Рівненської обл.; Волинський краєзнавчий музей м. Луцьк).

- “Кимаки” – вулики у формі рійниць – “чарунок”, конусовидних солом’яних кругляків [11, с.160] (с. Костьова Пастиль, Закарпаття).

- “Солом’яні вулики – рамкові (каркасні), обкручені (2 см) перевеслами соломи й перешиті дротом, удруге обкручені рядами солом’яних валочків та перешиті дротом.

- “Папучі” – капці, які взували поверх зимового взуття [4, с.187] у формі округлих черевиків (с. Наконечне Яворівського району Львівської обл.; с. т. 14 x 35, ЕП 40376).

Фото 3

- “Ходаки” – солом’яні туфлі округлих форм (історико-краєзнавчий музей с. Добротів Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.).

• Солом'яний “черевик” округлої форми (фото 4). Виріб Тугая Миколи Павловича (1918–1993) – ветерана Великої Вітчизняної війни, сплетений у повоєнний час (с. Олеша Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

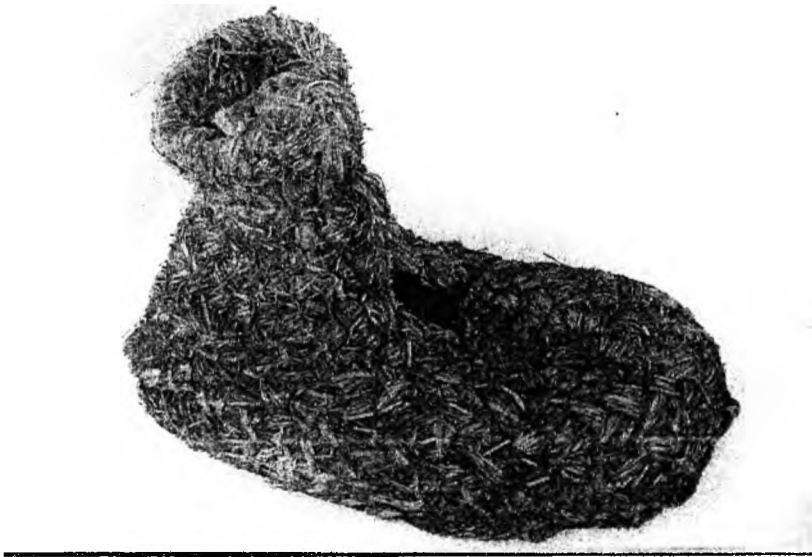

Фото 4

- “Брилі” – солом'яні чоловічі убори (фонди Івано-Франківського краєзнавчого музею).
- “Вінець” – релікт церковного мистецтва – солом'яна (вінчальна) корона округлої форми (фонди Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк). Подарована Варфоломієм, архієпископом Рівненським і Острозьким УПЦ. Матеріал: трубчаста житня солома, плоскі й об'ємні коси – “ланцюжки”, інкрустовані коштовним камінням. З усією повнотою в цих та інших техніках розкриті естетичні якості матеріалу, обрядова функція церковної форми “вінця” в концепції художньої виразності.
- Солом'яні жіночі капелюшки (фото 5) – семестрові роботи студентів Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

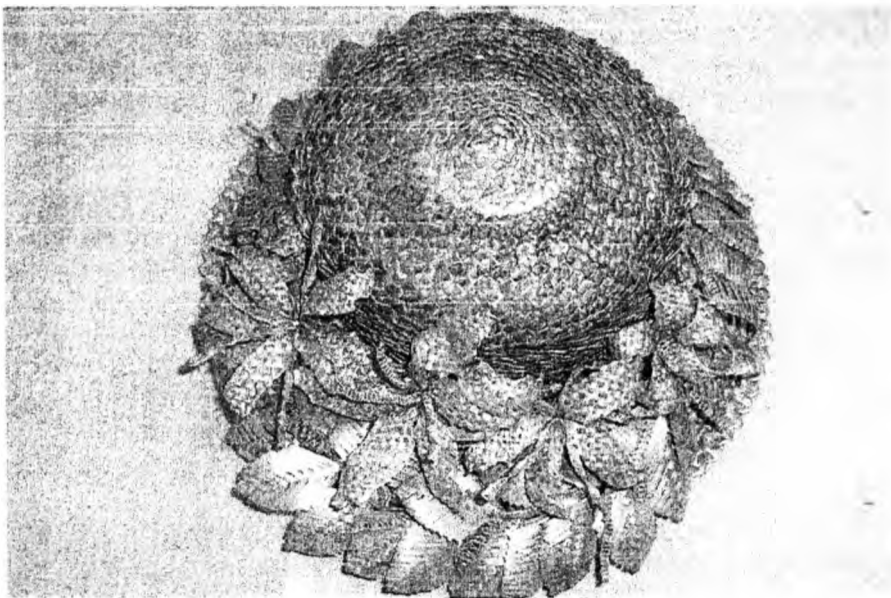

Фото 5

Музейна спадщина традиційних солом'яних виробів засвідчує, що різноманітні заокруглені солом'яні форми плели двома поширеними техніками:

“Спіральним” плетінням: зволоженими (2 см і 5 см) валочками-джгутами, укладеними по діаметру чи периметру потрібних ужиткових форм, раз по раз зв'язаних перетягнутими пасочками з кореня хвойних порід, прутиками лози, ліщини, ликовими стрічками або ж суканим шнуром.

Техніками плоских кіс: “зубчатки” – чотирикінцевими чи простих кіс – трикінцевими, зволоженими стрічками із трубчастих стебел (злаків).

“Спіральним” плетінням плели рійниці для бджіл – “кимаки”. Валочки-джгути житньої соломи перетягували стрічками лика чи іншим матеріалом із початку дна, поступово вивершували до потрібної форми.

До третьої чверті XIX ст. бортники виплітали найдавніші форми вуликів – “сліпаки” – безденки, до яких доступ був лише сподом [1, с.21]. Пізніше з'явилися давні солом'яні кругляки – “кимаки”. У сухих сприятливих умовах давні типи вуликів витримували 50–80 років. На весні у них тепло, а зимою й літом – добра вентиляція.

Щоб мати більшу користь від бджіл і легше дістатися до гнізда корпусні вулики різних конструкцій почали виготовляти з дерева м'яких порід та житньої соломи, укладеної (2 см) перевеслами, рядами валочків, перетягнутих дротом.

Слід згадати, що перший чотиристінний вулик зі стелею та дном до рамок Губера зробив Петро Прокопович (1775–1850). У конструкції його форми задня стінка із закладеними рамками відчинялася [1, с.22]. Пучками житніх стебел простої трикінцевої коси селяни виплітали зимове й літнє взуття округлих форм. Природні властивості матеріалу визначалися теплою, легкою ношею в хаті й на вулиці за сприятливих погодніх умов.

У селянському середовищі до сер. XIX ст. були поширені солом'яні “брилі” – головні убори для чоловіків. Нерідко заповзяті пастухи виплітали їх під час випасу худоби. Їх “метрами” наплітали з трубчастих стеблин жита технікою плоских стрічкових кіс: “зубчатки” – чотирикінцевою або звичайною простою – трикінцевою косою.

По зигзагах переплетень кіс, накладених до половини ширини нижніх рядів, форму “бриля” поступово прошивали нитками, зверху діаметра денця (“чамерки”) [4, с.49] до крис. Так, “полотняний стрій подоляка, яворівця має завсіди солом'яний капелюх”, – зазначає Ірина Гургула [3, с.9].

Характерна форма солом'яних “брилів” із невисоким півкруглим дном і доволі широкими крисами, злегка підігненими вгору, була майже скрізь у комплексі народного одягу з первісними прикметами.

Окрім найпоширеніших форм є багато локальних відмін. Особливі парубоцькі брилі на Покутті, Поділлі, над Дністром та Буковині, що їх молодь багато оздоблювала.

Нижчі або вищі денця (циліндричні) перев'язували густо герданами й стрічками, зверху й поміж поодинокими рядами густо закосичували перами (павиними, качиними, когутячими), пацьорками, волічковими, паперовими квітами.

Старші люди носили простіші форми. Народні прототипи з циліндричними денцями, широкополими крисами (с. Поточище Городенківського р-ну) збереглися у фондах Івано-Франківського краєзнавчого музею, а з невисоким півкруглим дном та середніми крисами носили у с. Белелуя Снятинського р-ну). Їх прикрашали стримано, контрастними стрічками, (коричневими) атласними чи плетеними кісками.

Широкополі “брилі” з трапецієподібними високими денцями виплітає Юлія Чічак (с. Небилів, Рожнятівського р-ну), керівник гурткової роботи Небилівської ЗОШ, а також її учні.

Широкополі брилі із заокругленими денцями носили на Волині. У другій половині XIX ст. селянське виробництво солом'яних головних уборів набуло промислових форм і стало орієнтуватися на міського споживача.

В Інституті мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника ручні вироби – жіночі капелюхи – студенток О.Денисюк (заочна ф. н.), Н.Дерев'янка, Л.Гоголь, Н.Гудзь, О.Ковалик (стаціонарна ф. н.) та ін. визнані семестровими роботами. Дівчата оволоділи технічними навиками традиційної техніки “зубчатки”, трубчастих та розчеплених стеблин жита. На рельєфному фоні прошивних плоских кіс денця – квітково-рослинні прикраси

з галузками і квітами, кулястими формами плодів. Листя галузок виплетені розчепленими стеблами солом'яного "полотняним" переплетенням.

Пелюстки квітів – у техніці "ялиночки", "тичинки", витими плоскими й об'ємними ланцюжками, чашечки – об'ємними плетінками – п'ятикінцівками і т. п. [6, с.64]. Рукотворну майстерність "квітчанья" [16, с.13] рослинної тематики: вінків, букетів, галузок – з успіхом за своєю Оксана Денисюк від Марії Кравчук – заслуженого майстра народної творчості (Волинський обласний осередок майстрів народного мистецтва України).

Жіночими оберегами є вінки. Святкові, сценічні вінки, обереги-букети, розкішні галузки, наповнені природним золотистим матеріалом і теплом працюючих рук волинської "Берегині" – Марії Кравчук (с. Туличів, Турійський р-н). Декоративні сонцесяйні твори майстрині заворачують глядачів традиційними і сучасними техніками візерункового плетіння з розчеплених і трубчастих стеблин жита. Жіночі сценічні вінки – з кулястими формами плодів у поєднанні витих стеблин, плоскими зубчастими листками. Букети – в модерних формах вазонів на фоні складених польових стебел (вівса, жита, сухоцвіття, льону), майстерно поєднані з галузками сучасних "білоруських" зразків листя, з елементами квіткового декору і власних стилізованих зразків форм плодів маківок.

Щоразу кожна рослина, квітка – це досконале Боже творіння [16, с.16], що тішить творчу людину незбагненою природною красою кольору, ритму, форми. Декоративна стилістика солом'яних виробів М.Кравчук виражена в "родовій" суті народного мистецтва – первинного зв'язку з природою. Її квітково-рослинна тематика в типології рослинних композицій: пучок, вінок, галузка візерункового плетіння солом'яною – створена в діалектичній єдності індивідуальної творчості народного мистецтва "давньоруської культури з її слов'янськими і античними витоками" [13, с.25].

Індивідуальна творчість майстрині засвідчує й такий аспект родового в межах етнічного, національного: створення величких обжинкових снопів – свято-вечірніх "дідухів" у календарній обрядовості народного світогляду. Різдвяні традиційні атрибути волинянки з характерними, пишними округлими, овально-ступінчастими "кронами" колосся жита, плодів льону, вівса в поєднанні із сухоцвіттями й плодами маківок. Стовбур "тринога" – декорований у загальній композиції "ангела" на кроні чи під нею. Саме в традиційних видах обрядових солом'яних виробів звучить дух архаїчного світогляду волинян, переосмислений в індивідуальній творчості заслуженого майстра народної творчості України. М.Кравчук з учнями (дівчатами) Купичівської ЗОШ, де створена творча студія "Житечко", – учасники, переможці фольклорних фестивалів не тільки в Україні, але й за кордоном, Міжнародного фестивалю солом'яних масок "Міфи і Легенди" (Каліфорнія, США, червень 2002 р.). У розвитку народного мистецтва і його ремесла первинною рушійною силою є традиція. Марія Некрасова зазначає: "З традицією передається не тільки майстерність, але й образи, улюблені народом мотиви, художні принципи і прийоми переосмислені кожним часом по-своєму, що несуть свій національний характер" [13, с.21].

Уміння народного майстра в наш час відроджувати прототипи рукотворних форм індивідуальною майстерністю визначають концепцію художньої виразності сучасних зразків традиційного ремесла солом'яного начиння Миколи Огородника (м. Здолбунів, Рівненська обл.).

Оптимальні, варіативно-традиційні форми начиння для міста і села майстер відроджує в інтерпретації вуликів, коробів із кришками, округлих форм, давньою технікою "спірального" плетіння. Естетичні форми збагачені рельєфним декором. Поєднують у собі міцність "надструктури" [6, с.65] зовнішньої форми і декору (структури).

Тектонічна структура оболонкових овальних і округлих форм традиційного начиння сформована солом'яними валочками. Перетягнута пасочками ліщини в неподільному групуванні елементів (пасочків, валочків) рапортного орнаменту. Солом'яні форми коробів Миколи Огородника являють собою візуальну й практичну закономірну цілісність традиційної форми і техніки виконання. Збагачене рельєфним декором природних матеріалів, солом'яне начиння співзвучне з архетипами циліндричних форм берестяних коробів давньоруської культури народного мистецтва (Росія).

Традиційною технікою плетіння плоских кіс "зубчатки" із прошивної трубчастої солом'яної жита для створення оболонкових форм: солом'яне начиння, головні убори, взуття – користується Юлія Чічак (с. Небилів Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.).

Технічна характеристика й природні якості матеріалу відповідають закону цілісності малих ужиткових форм із прошивних кіс плоскими стрічками “зубчатки”.

У традиційних техніках виконання стрічковий декор мікро- і макроструктури є різним. Однак оболонкова технічна макро- і мікроструктура суміщаються в однотипність округлих форм солом'яного начиння в традиціях технічних зразків “спірального” плетіння валочками і солом'яними “стрічками” кіс (також інноваційних – плетених плоских кіс “зубчатки” з прошивної соломи (жити)).

Людям завжди були потрібні практичні речі різного розміру чи то на селі, чи в місті. Масштаб визначав пластику оптимальних величин форм, призначених для домашнього вжитку. Амасштабні солом'яники – “бочки для зерна” робили скрізь у селах України (с. Васючин, Рогагинський р-н; с. Вікторів, Галицький р-н) з локальною назвою “половник” із конкретним призначенням виробу для полови (світлина Андрусів Катерини Іванівни), що прирівнювався до зросту людини. Мій дід Петро Солудчик 1965 р. у такому солом'янику зберігав у stodолі зерно (с. Сілець Беньків, Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл.). Амасштабна форма солом'яного виробу зберігається у виставковій експозиції музею сільського господарства Волині та природно-заповідного фонду України – дендрарію “Байрак” (у селі Рокині).

Аналізуючи господарське традиційне начиння прототипів та стереотипів різноманітних побутових речей, як зазначає Михайло Станкевич, “можна виявити кратні і прості співвідношення між основними величинами” [15, с.67], що дають змогу уточнити форму в гармонійному поєднанні пропорцій частин елементів в єдине ціле (цілісності, тектоніки, масштабу). Вироби Миколи Огородника цілеспрямовано розраховані в різноманітних величинах масштабу на різний попит для села і міста. Солом'яні форми начиння “спіральним” плетінням виявлені метричним контрастом форми. І контрастом домінанти мотиву рапорту, динамічного ритму симетричних валочків діаметру начиння, перетягнутих прутиками лози чи смужками лика і т. п. Метричний ритм елементів декору підпорядкований пластичній фактурі матеріалу спірального плетіння, а технічна монотонність ритмічних переплетень визначена метричним ритмом, циклічно-обертвою послідовністю рельєфних переплетень елементів декору солом'яної фактури, кольору, пластичності матеріалу (зволожених злаків), а отже, художньо-технічними засобами виразності.

Таким чином, рукотворне ремесло традиційного соломоплетіння закономірно, як і раніше, локалізується в сільській місцевості. У синтезі духовного (світоглядного) та матеріального (технологічного), а отже, родового (колективного) зумовлене рукотворною майстерністю народно-го майстра “відчувати” матеріал.

Соломоплетіння – одне із древніх ремесел, освоєних людиною, що сформувалося у двох основних напрямках: матеріального життя людини (вжиткових та декоративних речей) й у сфері релігійних вірувань нашого народу.

Декоративна виразність матеріалу солом'яних виробів і нині залишається архаїчною в технологічних характеристиках традиційного ремесла вжиткових форм: солом'яного начиння, головних уборів, вуликів та їх видозмінах історичної трансляції взаємовпливів слов'янських народів (білорусів, росіян, поляків, словаків).

Отже, соломоплетіння і сьогодні, на поч. ХХІ ст., привертає увагу поціновувачів народного ремесла, а солом'яні вироби є на зовнішньому і внутрішньому ринках, поряд з іншими конкурентоспроможними формами природних та синтетичних матеріалів.

1. Бажанській Порфирій. Новая господарка въ медовой ПАСЬЦЬ // Порфирій Бажанській изъ типографій Ставропичійского Института. – Львов, 1902. – С.128.
2. Барадулин В.А. Сельскому учителю о народных промыслах / В.А.Барадулин. – М. : Просвещение, 1979. – 106 с.
3. Гургула І. Українська народна ноша / Ірина Гургула // Нова хата. – 1938. – Ч.11–12. – С.9.
4. Дацун П. Плетіння з рослинних матеріалів в Україні : каталог виставки / П.Дацун // Народознавчі зошити. – 1995. – №4, 5. – С.183–192.
5. Захарчук-Чугай Р. Художнє плетіння з лози, рогози й соломи на Яворівщині / Р.Захарчук-Чугай // Народні художні промисли України. – К. : Наукова думка, 1979. – С.41–49.
6. Лобачевская О. Плетение из соломки / О.Лобачевская. – М. : Культура и традиции, 2000. – 206 с.
7. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. – К. : ДД Аконті, 2004. – 2778 с.
8. Українське народознавство : навчальний посібник / за ред. С.П.Павлюк. – [2-ге вид., перероб. та доповн.]. – К. : Знання, 2004. – 570 с.

9. Павлюк С. Синтеретизм аграрних обрядово-звичаєвих традицій : процес християнізації / С.П.Павлюк // Народознавчі зошити. – 1995. – №5. – С.265–267.
10. Паньків М.І. Садиба і житло Покуття : наукові записки / М.І.Паньків. – Івано-Франківськ, 1993. – Вип.1. – С.60–79.
11. Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології : науковий збірник пам'яті Миколи Трохименка / відп. ред. М.Селівачов. – К., 2002. – Т.1. – 263 с.
12. Під знаком сонця : народне мистецтво Волині : каталог. – Луцьк : ІНІЦАЛІ, 2004. – 26 с.
13. Проблемы народного искусства / [под ред. М.А.Некрасовой и К.А.Макарова]. – М. : Изобразительное искусство, 1982. – 136 с.
14. Сучасний тлумачний словник української мови / [за заг. ред. д-ра філол. наук проф. В.В.Дубічинського]. – Х. : Школа, 2006. – 1008 с.
15. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / М.Станкевич. – Львів, 2002. – 479 с.
16. Федущак М. Прикрашання квітами – квітчання / Марія Федущак. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 57 с.

In the article the archetypes of local names of traditional straw handiwork are grouped on the basis of historiographical sources and museum pieces. The typological analysis is done. Traditional techniques of domestic handicraft ("spiral", "band" wickerwork of straw handiwork) are considered. Indexes of materials, technical receptions and facilities of artistic expressiveness of modern works of individual creation of folk masters in the educational cells of students and pupils (studios "Zhytechko" in Kupyshiv school, Volun; Institute of Arts of the Precarpathian national university name after Vasily Stefanyk, Ivano-Frankivsk) are determined.

Unknown decorative works are inculcated in the scientific circulation.

Key words: *archetypes, typology of straw handiwork, artistic features, a form, techniques of decoration, masters.*